

A perszonalizmus mint mentálhigiénés eszköz

Módszertani megjegyzések

A perszonalizmus¹ kezdetben mintegy filozófiatörténeti lábjegyzetként került be a köztudatba. Ennek kiindulópontja az 1920-as évek világgazdasági összeomlása volt, amely Amerikában kezdődött, majd áterjedt Európára is. Az egzisztencializmus ágának tekintették, és főleg a politikai baloldal szellemi háttérbázisaként emlegették Franciaországban, aminek különös színfoltot adott, hogy többnyire katolikus keresztény gondolkodók alkották azt a csoportot, amely az *Esprit* című folyóirat körül szerveződött. Az *Esprit*-t 1932-ben hozta létre Emmanuel Mounier,² aki a francia perszonalizmus legjelentősebb személyisége volt. Mára, mondhatni, *revue internationale* lett, és a világhálón is hozzáférhető, a www.esprit.presse.fr című honlapon.

A kérdés mindenekelőtt az, hogy időszerű-e még ez az irányzat. Egyáltalán irányzatnak kell-e tekintenünk, vagy inkább módszertannak? Mondott-e olyasmit, ami túlmutató, ami érvényes, vagy pusztán az adott kor szellemi kihívásaira nyújtott ideologizáló kísérletként jött létre?

¹ A perszonalizmus először a személyes Istent hívést jelentette a panteizmussal szemben, majd olyan filozófiát, amelynek nevelési célja a személy sokoldalú kifejlődése, ami a személy sérthetetlen transzcendenciáját a dolgok fölé emeli. Szorosan véve olyan filozófia, amely a személyt, a személy világát tekinti a filozófiai magyarázat kiindulópontjának. Nem a személy szubsztanciális magva érdekli, hanem érzelmeivel, értékeivel, döntéseivel együtt a személy nélkülözhetetlen társas viszonyaiban, dialógikus gondolkodással való önmegvalósítása. Az ember és a világ, a személy és a közösség viszonya, a személy szabadsága. Figyelmeztet a kultúra küldetésére, hogy megtalálja gondolkodás és cselekvés, elit és nép közös mértékét, s megelevenítve e mértéket, mintájára a világot megújítsa. A perszonalista filozófiát nem foglalták rendszerbe, inkább kisebb-nagyobb tanulmányok, kiáltványok jellemzik. Az 1932-ben Mounier által alapított francia folyóirata, az *Esprit* közölte az olyan fiatalabb perszonalisták írásait is, mint Jean Lecroix és Emmanuel Lévinas.

² Emmanuel Mounier (1905–1950) definíciója szerint a perszonalista tan vagy kultúra elismeri az emberi személy elsődlegességét a személy fejlődését biztosító anyagi szükségességekkel és kollektív intézményekkel szemben. Mounier perszonalizmusa szembefordul mind az individualizmussal, mind a marxista kollektívizmussal, szemben áll a modern világ elszemélytelenedésével és a közösségi gondolkodás hanyatlásával egyaránt. A polgári és a fasiszta társadalmat egyként elutasítva, új, a személyiség védelmét biztosító társadalmat akar létrehozni. Mounier indította el a keresztény gondolkodás szembesítését a marxizmussal. Elvetve Marx determinizmusát, a történelem alakítását, az új társadalom kifermálását az emberek szándékától teszi függővé. A filozófia feladatát ő is a világ megváltoztatásában látja, de ezt a szabadság, a szeretet, a személy méltósága és örökléte legfontosabb keresztény értékek megőrzésével egyetemben követeli. Ugyanakkor elfogadja a marxisták kapitalizmus bírálatát. De a vallás Mounier szerint nem hamis tudat, mint Marxnál, hanem az erkölcsi tudatformálás hajtóereje. Az egyéni tulajdon eltörlése nem szünteti meg az elidegenedést, amely az ember anyagi létéből származik, mely meghatározottságból a transzcendencia felé lehet kilépni. Az egyénnek a szeretet alapján bensőjével is a többi ember felé kell fordulnia, hogy a személyes egzisztencia szintjére emelkedjen. Szeretni, másért létezni, ez az igazi létezés, ez a szeretetkapcsolat biztosítja egyedül a személyek kölcsönös önállóságát. Önmagát megismerni és megtalálni is csak mások által tudja az ember, s ha megszűnik a szeretet kommunikációja, a személy elveszti önmagát. Így a társadalom alapja a keresztény felebaráti szeretet dialektikája, mely az egyén és a közösség javát egyaránt szolgálja. Az emberiség egységét nem fajisága vagy társadalmisága adja, hanem hogy minden személy Isten képmása és Krisztus misztikus testének része. Az emberek közötti szeretet teszi, hogy az – isteni elhivatottság miatt összemérhetetlen és megismételhetetlen – egyén nem rendelődik alá a társadalomnak. Az önmagából a szeretetbe kilépő ember a másik emberen keresztül visszajut önmagához. A hivatás adja a személyiség lényegét, amire szeretete révén a másik ember igénye vezet rá a személyt. Az elhivatottság szerető elfogadásával a transzcendencia az önmagát felülmúló embert elidegenületlen valóságába emeli. A hiteles emberi kapcsolatok perszonalista közösségeket hoznak létre és megvalósul a megváltás a történelemben. S ha e nézeteket a kereszténység története nem igazolja, annak oka, hogy a földet megújítani képes, evangéliumból sugárzó erő nem azonos a történelemben megtestesült kereszténységgel. A vallás időbeli és mulandó valósága nem azonos annak az örökkévalóságot jelentő részével. Ezért a társadalomkritika valláskritika is lehet, a perszonalizmus bírálhatja a katolicizmus megalkuvásait. A perszonalizmus szándéka, hogy a kereszténységtől eltávolítsa az időbeliség ráakódásait, és megújítsa benne azt, ami örökérvényű. A perszonalizmus által megújított antropológia és teológia képes megszabni a civilizáció törvényét és értelmét. Ezt a keresztény eszme által teremtett megbecsülésre alapozza, amellyel a személyiség, az anyag és a munka fogalmát felemelte, a technika kialakulását elősegítette. Mounier szerint egyenesen arról van szó, hogy a Krisztus megtestesülését magyarázó teológiai viták tették a keresztény civilizációt olyan aktívvá, hogy egyedülként elérhette mai ipari és civilizációs eredményeit.

Kezdetben, a szerzők vallásfilozófiai témák irányába mentek el, ezért történik többször is, több helyen hivatkozás arra, hogy a katolikus teológiai gondolkodásnak – főleg a II. Vatikáni Zsinatot követően – törekednie kell a perszonalizmussal való párbeszédre. Ez már egy kifutási pályának bizonyult az elmúlt időben.

Továbbá, a perszonalizmus társadalomról szóló tanítása több ponton is találkozik a szociológiával, pontosabban a vallásszociológiával, mégpedig a közösség fogalmának többértelműsége révén, és legújabban a közgazdaságtanban is megjelent. 1996-ban születik meg az *economic personalism* fogalma Gregory Gronbachertől, aki különös módon próbálja egyesíteni a szabad piac fogalmát a perszonalizmusnak nevezett filozófiai mozgalommal.

A pszichoanalízis kritikai értelmezéseként is funkcionáló perszonalizmus, az önismeret témáin keresztül, hozzájárult a lélektan perspektíváihoz. A humanisztikus pszichológia és az ezen belül Carl Rogers nevéhez kötődő szemlélet alapja egyértelműen kötődik a perszonalizmushoz.

Ebből láthatjuk, hogy a társadalomtudományok különféle területeit inspiráló filozófiai perszonalizmus „nyomai” felfedezhetők napjainkban is.

Így hát a fentebbi kérdésekre a következőket mondhatjuk:

a) A filozófiai perszonalizmusnak van egy dokumentum-értékű, filozófiatörténeti vetülete, amely leltárszerűen listázhatja a szerzőket, az eredeti gondolatokat. Erre mindenképpen szükség van, tehát irányzatként, filozófiatörténetként is számba kell vennünk.

b) A filozófiai perszonalizmus interdiszciplináris jellegűnek is tekinthető. Mit jelenthet ez? Az 1985-ben megjelent *Personalist Forum* című, Amerikában publikált folyóirat egyértelmű jelzés arra, hogy a társadalomtudományok legkülönbözőbb területeiről származó gondolatok találkozhatnak egymással. Ezen a szinten a dialógus egyfajta formája mutatkozik meg, a fogalmi apparátusokkal való ismerkedés jegyében. Az agykutató, vagy a kognitív pszichológus, a filozófus, vagy a teológus számára merőben újszerű fogalmakat használ mondanivalója kifejezésére. Mégis, van egy közös pont, ami összehozza a kutatókat Indiától Alaszkáig: az ember mint személy.

c) Ezzel, tulajdonképpen eljutottunk a kérdéshez, vajon a perszonalizmus tekinthető-e módszertannak, és akként hogyan működik? Önmagán és ideológiákon túlmutató jellegét bizonyítja interdiszciplinaritása, de hogy egységes rendezőelvként hogyan kezeljük, hogyan működhet, nem tudjuk! Mit jelent ez az egységes rendező-elv?

Egyedüli megváltóként bemutatni tévedés lenne, hiszen ez elkerülhetetlenül a szektásodás megbélyegzését kapná, ami teljes mértékben ellentétes az alapvető mondanivalóval. Fordított helyzetről kellene beszélnünk: annyira általános tételeket tartalmaz, hogy bármilyen korlátozás elsősorban félreértésként lehetséges. Tehát minden elképzelés, ami emberről emberhez szól, tulajdonképpen a perszonalizmus talaján mozog. Mégis vannak olyan szempontok, amelyek egyfajta irányt mutatnak, és jelzik a továbbgondolhatóság ismérveit. **Nem korlátok ezek, hanem inkább amolyan inspiráló tényezők, jelezve valamit abból, amit a létezés felbukkanásaként foghatunk fel, Jean Lacroix szavával ez a *jaillissement*.** (Röviden: bármilyen korlátozásnak tűnő manőver, ha megállít, és mégis tovább inspirál, akkor helyén való. Ezért semmiképpen sem mondhatjuk parttalan, általános mutatóványak.)

Élet és ember egysége

Az élet fogalmából kiindulva, a következőket mondhatjuk: bármilyen életforma a szerveződés jegyeit hordozza magában, ami bizonyos értelemben az egységet is mutatja. (A hordozó és a szerveződés egységét az életben.) Kisebb-nagyobb szerveződéseként látjuk a világban jelen levő élet formáit, és magát az embert is a társadalmával együtt emberiség egységben. (A fejlődés fogalmát fontos kiiktatnunk, mert pusztán alárendeltje ennek az alapvető képletnek, helytelenül tették meg főszereplőnek, mert ha elfogadnánk annak, akkor az élet fogalmát pusztítanánk el, és minden gondolati kísérletünk zsákutcába kerülne.)

Tudomásul kell vennünk, hogy vannak dolgok, amikkel illik kezdenünk valamit. Adott életünk, kaptuk, éljük, és védelmeznünk, ápolnunk kell, saját, racionális eszközeink bevetésével. Az ápolás értelmében használnunk kell hozzá mindent, minden célravezetőt, (ami fejlődés vagy haladás a régi

felfogásban), de sohasem öncélként még az ápolást sem, mert szem előtt kell tartanunk, hogy az élet mint rendezettség elsősorban titokként van jelen a világban, önmagunkban és közösségünkben, sőt még a médiában is előbb-utóbb. (Titok persze azért is, mert ameddig fel nem támasztják az első elhunytat, aki majd beszámolhatna a túlvilági dolgokról, addig az evilági élet a titok.)

Ám ha elfogadjuk, hogy az élet mint rendezettség elsősorban titok, akkor bizony mindenképpen tisztáznunk kell még néhány dolgot.

Ez a titok nem olyan jellegű, mint az emberek közötti kommunikációban ránk bízott információ. Azt is mondhatnánk, hogy több, mint titok, de ez is félreértés lenne. Talán, helyesebb azt mondani, hogy **rejtélyszerűen ránk bízott adottság, amely a valóságot kitölti tartalommal, ráadásul mindez úgy történik, hogy dimenzionálisan a végét is tapasztalhatjuk az elmúlásban, a pusztításban, a romlásban, a környezetszennyezésben, az elnémításban, a megalázásban, a konfliktusok fenntartásában.** S ha a titok fogalma olyan értelmet kölcsönözne felvezetésünknek, miszerint mi lehetnénk a titok őrzői és védői, az úgyszintén végzetes tévedés lenne.

Azt mondhatjuk ezért, hogy **a perszonalizmus elsősorban inspiráció arra, hogy tovább lépjünk, megegyezésre jussunk, építsünk, az élet rejtélyszerűségét elfogadva, gondolkodjunk és ezáltal a kommunikációkkal gyógyítsunk.** Az aktivitás filozófiája a perszonalizmus, amennyiben ez a működés az élet tiszteletét és fenntarthatóságát tartja szem előtt.

Röviden összefoglalva: a perszonalizmus gyakorlati filozófiaként jöhet szóba, és esetleges módszertanként is ilyen értelemben kezelendő. Mit jelent a gyakorlat? Az élet bármelyik területére gondolhatunk, természetesen önálló módszertanokra is ugyanakkor. A közgazdaságtanban is érvényesülhetnek önálló szempontok, a lélektani kutatásban szintén, és külön beszélni kell az emberi személy-vizsgálat szempontrendszeréről is a magatartáskutatásban. Ezek tulajdonképpen önálló rendszerek és módszertanok.

Mégis, feltevődik a kérdés, hogy mondhatunk-e általánosan érvényű alapelveket az emberről, az emberiségről, amelyek hitelesítik a perszonalizmust is? Természetesen, igen! Ezek a következők:

1. Az emberrel sok minden megtörtént addig a pontig, amire rájöttünk arra, hogy kezdeni kéne már valamit ezzel az állapottal és léhellyel, ami a miénk. Azt, hogy mi minden történt, célszerű rábízni a szaktudományokra, de állandóan emlékeztetnünk kell arra, hogy az ember következménylétben van. **Ezért pusztán csak rekonstrukciójára vagyunk képesek, tervezésére nem.** A rekonstrukció ugyanakkor eszközöket feltételez, amiket használnunk kell, de sohasem téveszthetjük szem elől, hogy ezek pusztán eszközök. Szerves részei az építkezésnek, talán nélkülük nem is lenne gondolat, de tudnunk kell: a rekonstrukció folyamatában játszanak szerepet.

2. **Az ember fogalmát szorosan kapcsolni kell a kultúra fogalmához. Ebben a vonatkozásban, a legjelentősebb eredmény az, hogy az univerzum képmása az ember (azaz az ember ökológiai fülkéje, komplementere az univerzum).** A zsidó-keresztény hagyományban egyértelműen kimondták, hogy az ember *imago Dei*. De ezzel a kijelentéssel nem válaszolunk arra a kérdésre, hogy milyen ez a képmás, hogy milyen ez az Isten. Nem is kell, a rekonstrukciós-elv miatt. Egyszerűen alapelveként fogadjuk el az *imago Dei*t, mert meglátásunk szerint ennél többet már nem mondhatunk. Az sem érdekes most tehát, hogy bizonyos vallástörténeti összefüggések segítettek e megállapítás születését. Ezek mindenképpen szaktudományos területek, s a filozófiai perszonalizmus alapelveként kezeli, mert a hogyan kérdéskör felvetésére alkalmatlan.

3. **Az ember egyedi, egyszeri és megismételhetetlen élő rendszer,** aki és amely önmagában túl sok félreértést hordoz magáról, ezért újból pontosítanunk kell mondanivalónkat. Az élő rendszerek a benne szereplőkből és kapcsolataikból jönnek létre, tehát a közösségi háttér konstitutív elem az emberré levésben. A további hogyanok kifejtését úgyszintén szaktudományokra kell bízunk, visszautasítva, illetve a perszonalizmus és az emberség/emberiség általános elveivel megelőzve minden ideologizáló megközelítést.

A gyakorlat mint kapcsolat (perszonalista módszertana)

A kapcsolat fogalma talán mindent megelőz, és az étellel együtt járó tényező, amikor az embert szeretnénk meghatározni. (Amint az embert egyedül jellemző agyi gondolkodás idegkapcsolatai is.)

A kapcsolatban mindig történik valami, amire érdemes felfigyelnünk, mindig közlünk valamit magunkról és a másikról, ezt szokták a lélektanban interakciónak nevezni. Bármilyen területről beszélve, a perszonalizmus is csupán rekonstrukcióra képes. Ebben a rekonstrukcióban ugyanakkor vannak sajátos eszközök. Ugyanakkor a kapcsolat kommunikáció is, és a kommunikáció kapcsolat, ezért a sajátos módszertani eszközöket a kommunikáció hálójában érhetjük tetten.

Tekintettel arra, hogy a legalább kétszereplős kommunikációban az egyik személy én vagyok (persze az egyszemélyesben is ott van a többi ember), ezért a legbiztonságosabb azt mondanunk: a perszonalizmus az önismeret filozófiája (hiszen benne az ember végső soron elkülönült önmagáról beszél, de általános értelemben, azaz a kettő személyi egységében).

Mit is jelenthet ez a megközelítés?

Elsősorban azt jelenti, a kommunikáció minden területén a perszonalizmusnak sajátos szempontrendszer van.

Feltételezzük, hogy a kommunikáció révén az ember legsebezhetőbb, ugyanakkor ezen az úton gyógyítható is.

Ha az ember kimondhatatlan értéket hordoz magában, ami a kultúrában *imago Dei*, akkor joggal gondolhatjuk, hogy ez a téma – önismereti kontextusban – fontos számunkra is. A társadalomban, sőt a jogalkotásban külön fogalom jelez valamit ebből, amikor az emberi méltóságról beszélnek.

A kommunikáció bármilyen szintjén a jegyek egyértelműen kiolvashatók. A következő fogalmak vezérlik ezt a módszertant: ellentmondás vagy megkülönböztetés, hatalomhoz való viszonyulás, veszteség és jövőkép. Gondolkodásunkat vezérlő fogalmak ezek, amelyek önismereti funkciót töltenek be és mentálhigiénés szempontból meghatározóak, ezért nézzük meg őket részletesebben!

Az ellentmondás/megkülönböztetés

Fogalmilag elsősorban logikai alapelvként kerülhet szóba, amikor különbséget teszünk A és B között. Nagy vonalakban az emberek helyesen használják ezt a törvényt, ami a gondolkodás pilléreként is szóba jön, miközben szem előtt tartjuk, hogy ezt a logikai törvényt megelőzi az azonosság elve. A kettő együtt van. Mielőtt tudnánk, hogy A nem azonos B-vel, talán ösztönösen is belátjuk: A azonos A-val és B azonos B-vel.

A mindennapi kommunikáció során mégis gyakran találkozunk ellentmondásokkal túlterhelt, azaz nem jól megkülönböztetett fogalmú szövegekkel, gondolatokkal, és ilyenkor úgy gondoljuk, hogy valami szétesőben, bomlófélben van.

A legnagyobb probléma, ha saját ellentmondásainkat nem vesszük észre. Ilyen értelemben kevés esélye van annak, hogy mások ellentmondásaira is reflektálhassunk.

A perszonalizmus általános ember-elmélete számára kevésbé fontos, hogy mi húzódik meg az éppen adott ellentmondás hátterében, a lényeg: **tükrözni az ellentmondást, közvetíteni a helyes megkülönböztetést.** Mondhatjuk azt is, hogy évszázadokkal korábban erről beszéltek már a filozófusok, ez nem egyéb, mint a kritikai gondolkodás kezdete. Ugyanakkor számolnunk kell a következővel, ami korábban nem volt: ma egy információktól túlterhelt világban élünk, ami egyre inkább fokozódik. Olyan virtuális valóságok jöttek létre, amelyek gombnyomásra valamiféle menekülési útvonalakként is működtethetők.

Hol van, és hogy van az ember ebben a világban?

Valami történik, amiről keveset tudunk, ha pedig így van, akkor megmondani sem tudjuk, ez milyen mértékben jó vagy rossz. Félreértés lenne arra gondolni, hogy vissza kell állítanunk valamilyen paradicsomi állapotot. El kell fogadnunk ezt a világot úgy, ahogy van — magyarázatra és ápolásra, a kommunikációs lehetőségek bővülésének is örülnünk kell, az élet szerves tartozékai ezek, de nem lehetnek egyfajta állapotbebetonozók.

Miközben megfejteni szeretnénk, hogy mi is történik az emberrel ebben a világban, ezen ténykedésünk közben tulajdonképpen megváltozott cselekvési tervet, esetleges menekülési útvonalat, megmenekülési lehetőséget is készítünk magunknak.

A perszonalizmus az ilyenfajta általános cselekvések filozófiája. Nyilvánvaló, hogy fölösleges

várni bármilyen forradalmat, társadalmi mozgalmat, mert ez a cselekvés merőben más természetű, ez belülről, bizonyos bátor – tudásból fakad.

Ez egy belső, igény szerű gondolkodás arról, hogy szembenézhetünk-e önmagunk és mások ellentmondásaival, fogalmi tévedéseivel, fogalmi azonosulásaival?

Ha képesek vagyunk szembenézni, akkor ezt kimondjuk.

A kimondás elsődleges célja a helyreállítás, a széteséstől való megmenekülés. **Ilyen értelemben ez a cselekvés, kívülről szemlélve, elsősorban a gyógyítás jegyeit hordozza, és így talán közelebb áll az orvostudományon belüli magatartáskutatói témákhoz.**

A lehető leglátványosabb munka ezzel kapcsolatban: fél évenként a világháló eszköztárát felhasználva, olyan szöveget teszünk közzé, ami az elmúlt fél évnnyi időszak értékelését tartalmazza, leginkább kihangsúlyozva a közbeszéd témáit, úgy a nagyvilág mint a Kárpát-medence vonatkozásában. A középiskolai kötelező oktatás programjában is hasonló kezdeményezéseket olvashatunk. A logika és érveléstan címmel kötelező tantárgy létezik Romániában a középiskolák első évfolyamán. Ennek a tantárgynak elsődleges célja az, hogy a kritikai gondolkodás fejlesztéséhez hozzájáruljon, például külön fejezetben olvashatunk a manipulációról. A manipulációval szembeni küzdelem egyfajta megnyilvánulásaként is felfogható a fél évenként megjelenő értékelő pontok címet viselő szöveg, ami a www.personicum.ro lapon olvasható 2007 júniusától.

Az események mint hírek, elsősorban a média különféle csatornáin keresztül jutnak el hozzánk. Ennek nyomán, bármit mondunk, az elsősorban média-kritikának (is) minősül. Egy ilyen felgyorsult világban, amikor az események elröpülnek a fejünk fölött, szükséges az, hogy megfogalmazzuk, értelmezzük környezetünket és azt a világot, amelyben élünk. A gondolkodás reflexiós képessége mentálhigiénés szempontból kiindulópont. Amikor megfogalmazzuk véleményünket egy adott helyzetről, valójában önmagunkkal is szembesülünk, valahogyan megtisztulunk és önkéntelenül keressük perspektíváinkat. Felszabadító „érzés”-ként is felfogható ez a jelenség, amelyben az ember valójában problémamegoldó mechanizmusok sorozatát alkalmazza. Azáltal, hogy kimondhatja gondolatát, reflektálhat helyzetekre, tulajdonképpen beindít egy folyamatot **ÉS TUDOMÁNYOSAN AZT AZ INTERVALLUMOT KELLENE MEGRAGADNI, AMI A REFLEKTÁLÁS ÉS A „KITERMELT” SZÖVEG KÖZÖTT HÚZÓDIK MEG, ILLETVE KÜLÖN REFLEKTÁLNI ÉRDEMES A SZÖVEGEK UTÓÉLETÉRE IS.**

TUDOMÁNYOS REFLEXIÓNK MOTIVÁCIÓJA A GYÓGYÍTÁS, EZÉRT A PERSZONALIZMUS MINT ÖNISMERETI ÉS GYAKORLATI FILOZÓFIA ELSŐSORBAN A MENTÁLHIGIÉNÉ ESZKÖZE.

Feltehető a kérdés: Ha már gyógyítunk vagy oktatunk, akkor miért van szükség filozófiára? Miért nem elegendő ide az orvosi vagy a pedagógusi szerep?

A perszonalizmus lényege – Mounier szerint – az, hogy az akadémiák életidegen falai közül a filozófia kivonuljon az emberek közé és érzékelje a mindennapi élet problémáit. Ilyen értelemben, ha segíthet az orvosnak, a tanítónak, akkor talán jó úton halad. Nem veszíti el sohasem identitását, mert megmarad tudományként, amikor a gondolkodás szabályairól, az élet jelenségéről beszél, és racionális tisztánlátással leszögezi, illetve tágítja a lehetőségeket a kutatásban. Talán Mounier gondolatát felhasználva, mondhatjuk, vonuljon ki a filozófia az utcára, egyfajta harcoss perszonalizmusként (de aztán vissza is kell mennie az akadémiák csendes termeibe, mert időnként szükséges a rendszerezés, a tapasztalatok elméleti feldolgozása, nehogy elfeledve eredeti küldetését, eszközeit, elveszítse tisztánlátását).

A hatalomhoz való viszonyulás

Nincs itt mód kifejtteni a hatalom fogalmának többértelműségét, kizárólag a kommunikációban lezajló és az ellentmondáshoz kötődő vetületéről szólnunk most, az emberi méltóság megsértése

szempontjából.

A gondolkodásunk elsősorban a következő kérdésekbe ütközik: artikulálható-e, azonosítható-e a hatalom?

Az artikulációban többé-kevésbé tudom azt, hogy milyen irányból érkezik, mit akar, legalábbis felfedeztem: valami történik, valami zajlik, ami egyelőre rossz, de még nem teljesen világos számomra a végkifejlet. Ha képes vagyok azonosítani a hatalmat, akkor már tulajdonképpen többé-kevésbé megoldottnak tekinthetem a problémát. Azonosítás révén tudhatom, hogy miből vagy kiből áll a hatalom, tudom a hátterét és célját. Ritkán juthatunk el azonban, erre a felismerésre, mert a hatalom sajátos természete révén a legyőzés, a leigázás stratégiáját követi, és mihelyt felismerni véljük a célját, azonnal továbblép, és újabb területet keres magának. Ilyenkor fordulhat elő az, hogy valamilyen hatalom valakiben testet ölt, és fordítva is igaz, amikor egy hatalmas valaki úgy tűnik fel vagy el, hogy valami mögé bújik. Ritkán reflektálunk arra, hogy a hatalom számára talán nem is vagyunk annyira érdektelenek, mert hiszen éppen áldozati listáján vagyunk. A leigázott is fontos szereplő ebben a játékban. Ő maga a hatalom játékának a konkrét tárgya. Miért lehetséges ez? Nem vagyunk közömbösek! Talán hatalmak erőpróbája lenne ez?

Ha fenntartjuk az önismereti funkciót, akkor azt a kérdést is vállalnunk kell, hogy mi van velünk, mint hatalommal? Jelentkezem-e valaki vagy valami felé rosszként? Kik és mik azok, akik számára valamiképpen hatalom vagyok? Tudok-e ilyen hatásomról és beleegyeztem, beleegyezek-e ebbe? Hogyan kerültem hatalmi helyzetbe? Maradok e benne, vagy szándékom szerint másként viszonyulok? Ezek a tisztázó kérdések elsőként.

Azaz milyen mértékben tudok szembeszállni a hatalommal, és milyen eszközöket használok mindehhez? Szembe tudok-e szállni magammal mint hatalmi lehetőséggel? S ha éppen én lennék a hatalom, akkor kellő önuralommal párosult racionalitásom elég biztosíték-e arra, hogy célszerűen szerepeljek és elfogadják ténykedéseimet, vagy ahhoz nem lenne szükségem hatalomra?

A méltóság megőrzése szempontjából csupán a szembeszállás ténye fontos, és nem az ellenállás vagy a virtus ürügyén. Ha ellenállok, akkor a méltóság megőrzésének céljából kell cselekednem, de meg kell válogatnom a rendelkezésemre álló eszközöket. Magyarán mellérendelő és egyenrangú emberi lényem nem használja alárendelésre, helytelen megkülönböztetésre, ellentmondásra.

Közömbös vagyok-e a hatalommal szemben vagy egyenesen menekülök előle? Egyáltalán tudatosul-e bennem a hatalomhoz való valamiképpen viszonyulás? Ebben a viszonyulásban mint kapcsolatban én is főszereplő vagyok! Ezt kellene tudatosítanunk.

Nehezen lehet elfelejteni azt a történetet, amikor megkérdezték a Mestert: mit tegyek, ha a másik megüti az arcom egyik felét? A választ ismerjük: tartsd oda a másik felét is! Hasonló a helyzet akkor is, amikor kővel dobnak, mi pedig azt kenyérrel viszonzzuk. Miért? Hogy is van ez? Talán vizsgáljuk meg közelebbről. Át kellene írunk a történetet gyerekeinknek, főleg ha más bőrszínű vagy szagú ember a kezdeményező — vagy miről van itt szó? Ez a kultúra gyengesége lenne?

Mi is történik ebben a jelenetben?

Könnyen elintézhethetnénk azzal, hogy provokatív kérdésre ugyanolyan válasz. Mégis tovább kellene lépünk.

Van egy interakciós helyzet, amelyben non-verbális jelzéssel egyértelműen közölnek valamit. **Mindkét fél azonos mértékben főszereplő**, ezt sohasem szabad elfelejtenünk. Egyértelműen megalázó gesztus ez, főleg ha közönsége is van, ebben a történetben az emberi méltóság lábbal tiprása zajlik. Kívülről nézve érezhetjük azt, hogy itt van egy nyertes és van egy vesztes. Melyik is lenne az valójában? **Általában a közvélemény dönti el.**

Ha ez a történet megengedi azt, hogy általános következtetéseket vonjunk le, akkor a következőket mondhatjuk: **az egyértelmű akcióra, válaszként egyértelmű reakciót javasol a Mester, ami azonban merőben más természetű, mint a hatalom jelképeként előttünk álló kezdeményező.**

A lényeg az, hogy **más reakciót javasol**, más csatornát. Miért? Első nekifutásban nem tudhatjuk, de végiggondolva az egész jelenetet, tulajdonképpen bármikor, bárkiről szólhat, bárkivel előfordulhat. (Az akció lehet ösztönszerű, de a reakció mindig racionális. Ha az akció mint agresszió tudatos és ilyen értelemben racionális, akkor a reakció különös módon is felértékelődik.)

Kommentár nélkül hagyja a Mester az egészet, ránk bízva az értelmezését. Nem azt mondja, hogy majd térdre hull ettől az agresszor és ruháját tépve az áldozat nyakába borul és bocsánatért esdeklik. Nem tudjuk, mit tesz. Folytathatja agresszióját, úgymond befejezheti. Meglepidhet és visszaléphet, esetleg bocsánatot kérve.

Különös az egészben, hogy bármi megtörténhet, ezért joggal nevezhetjük az önismeret gondolati játékának ezt a jelenetet.

Az önismeret során sem tudjuk pontosan, hogy gondolkodásunk meddig jut el? A maga szintjén, végtére is bármilyen reakció értelmezhető és főként megmagyarázható. Ha valaki gyávaságból vagy félelemből elmenekül az első pofon után, akkor az nyilvánvalóan sok mindennel magyarázható. Ha valaki viszonozza a pofont, akkor az is természetesen érthető.

Az agresszivitás probléma, amit meg kell oldani, és a Mester javaslata a szelídség, ami semmiképpen sem jelenthet gyávaságot, önmagunk megaláztatását vagy az önként vállalt vesztes szerepét. Sokkal inkább teret nyit az önismeret interaktivitásának, amelyben egyenlő szereplők vannak, és rájuk van bízva, hogy mit kezdenek önmagukkal egy ilyen szituációt követően. A legtisztább tükröt ajánlja az agresszornak a Mester, nem mondhatjuk, hogy róla megfelelkezne.

A legfontosabb, hogy a hatalomhoz való viszonyulásunkban, ha éppen az alattvaló pozíciójában vagyunk, akkor bármilyen agresszió esetén, védekezésünk során más természetű reakciók kidolgozását kell megterveznünk, de lehetőleg tükörként funkcionáltatva a velünk szemben álló számára. Egy időben kell manapság két szempontot érvényesítenünk. Másként kell reagálnunk, mégis ezt oly módon kell tennünk, hogy valamit megértsen belőle a másik, mert már nincs hová menekülni előle. Némi tükrözésre szükség van tehát, egyébként az illető még jobban bekeményíthet, úgy érzékelve, hogy szándékos elterelő mutatóvannal megalázzuk, legyőzni akarjuk őt.

Ezért, tulajdonképpen a kihívás nem annyira a pofon elcsattanása, hanem az, hogy az agresszor megérti-e szándékamat, vagy egyáltalán le sem reagálja, esetleg túlreagálja, ami végzetes szituációhoz is vezethet.

Az önismeret gondolati síkján mozgunk, ahol a kölcsönös belátások kimenetele nagyon bizonytalan. Nincs biztosíték arra, hogy a másik felismeri vagy egyáltalán megérti ezt az önismereti játékot. Ha provokációként éli meg, akkor talán szerencsésebb, ha onnan elmenekülünk. Láthatjuk, hogy ez a téma szorosan kapcsolódik az ellentmondás, a helytelen megkülönböztetés, illetve a hatalom jelenségéhez. Az önismeret mint jelszó nem elegendő, előbb kell leépítenünk magunkban mindent, ami bennünk ellentmondás, helytelen fogalom, és reflektálnunk arra, ami a másikban is az. Ha ettől eltérünk, akkor a félreértések sorozatát indíthatjuk útjára, ezért még mindig tanulnunk kell, s többet, mint gondolnánk.

Összefoglalva: a Mester zseniálisan ránk bízta az önismeret színpadát, melyet bárhogy berendezhetünk, feldíszíthetünk és valami olyasmi történt ezáltal, hogy soha nem tudhatjuk előre mi is lesz a végkifejlet, mert az önismereti játékban úgyszintén mi magunk vagyunk. A lényeg az, hogy a történet elhangzott, leírták, tehát nem mondhatjuk: nem tudtunk a javasolt reakcióról.

A perszonalizmus szerepe egyre nyilvánvalóbbnak tűnik: a kommunikációban lezajló gyógyítás folyamatában, az önismereti kontextus fenntartásával, rámutat a gondolkodás helyességére, esetleges hibáinak kiigazítására. Ameddig a problémák mögött legtöbb esetben a félreértés jelensége húzódik meg, addig talán szükség van a logikai tisztázásra. Főként azért, hogy az együttműködés adta előnyök, sőt ma már az egyedüli megmenekülés lehetővé váljon.

Veszteség és jövőkép

Az ellentmondás és a hatalomhoz való viszonyulás elsősorban az önmagunkban lejátszódó önismereti színtér, természetesen külső tényezők és hatások révén lezajló játékban, sohasem magányos utazóként. Ugyanakkor világosan látnunk kell, hogy van még két fogalom, ami nyilvánvalóan az ember közösségi orientációját jelzi. Ez a két fogalom a veszteség és a jövőkép. Ezek jelzik azt, hogy miként gondoljuk magunkat ott, ahol éppen vagyunk.

A veszteség emocionális síkon szakad rá az emberre, aminek különféle stádiumairól több helyen

is olvashatunk. Jelen esetben inkább azt kellene megvizsgáljunk, hogy **önismereti szempontból milyen ellentmondási körök húzódnak meg ebben a jelenségben.**

Nyilvánvalóan a veszteség értelmezésének horizontját vizsgáljuk, ahol már egyértelműen tetten érhető a racionalitás és a közösségi vonatkozás.

A racionalizálásban felfedezhető az ellentmondás jelei, sőt egy olyan hatalom képe is, ami ellen már nincsen cselekvési aktivitás.

A veszteségben mindig az **élet fogalmának kudarcra valósul meg.** Egy utolsó illúzió tűnik el, mert mindannyian elhittük: az élet van, és ami van, az nem szűnhet meg. Bármilyen jellegű veszteségben az élet fogalmának kudarcáról beszélhetünk. A kudarc tudatosítása során többször találkozhatunk ellentmondásokkal és olyan problémákkal, amelyek közösségi szinten is megnyilvánulnak.

Azt a helyzetet vizsgáljuk, amikor a veszteséggel együtt-élve fedezzük fel az ellentmondás jeleit egy olyan közösségi miliőben, amelyben éppen élnünk kell. A vizsgálat önismeret olyan értelemben, hogy az ellentmondás jeleire igyekszünk reflektálni. Itt már megtörtént a veszteség, de tovább kell mégis lépni, mindazoknak, akik rádöbbenhettünk, hogy az élet megszakadt.

Ilyenszerű élményünk lehet, nemcsak a halál-jelenség esetén, hanem bármikor. Egyetlen ismérve van a veszteségnek: kiábrándulás az életből, amelynek következménye a perspektívák nélkülisége. A perspektívák hiánya jelzi a kiábrándulást, amelynek a kommunikációja tele van ellentmondásokkal.

Egyszerű beszélgetésben is kiderülhet, hogy megszűnnek a perspektívák, ami kiábránduláshoz vezet és a veszteség jeleit észlelhetjük. A döbbenetes az, hogy olykor egyszerű félreértések is gerjeszthetnek szinte kilátástalan perspektívákat. Talán ezért van fontos szerepe az ellentmondások vadászatának, mert energiákat takaríthatunk meg a jövő számára. Miért is gondolhatjuk azt, hogy a félreértésnek nagy szerepe van, annyira veszélyes dolog lenne? Utólagos vizsgálattal, a következőket láthatjuk: ha önismerettel párosul a félreértés felvállalása, akkor valójában ellentmondásként funkcionál. Ha ebben a folyamatban képesek vagyunk belátni saját hibáinkat, akkor minden esély megvan rá, hogy kommunikációs partnerünk is hasonló módon reagáljon. Tekintettel arra, hogy nem tudjuk minden esetben a másik fél intencióját, de ha képesek vagyunk jelezni egyet nem értésünket, akkor talán konfliktus-megelőző manővert hajtunk végre. A félreértés fogalma elveheti a viták életét, amennyiben a másiknak jelezzük ennek tényét. Lehet, hogy mi értettük félre a másikat, de az is lehet, hogy a másik értette félre szavainkat. Bárkitől is származzék a félreértés, tulajdonképpen közösen kell eljutni a belátásra. Még a félrevezetés szándékát is megszüntethetjük, ha a félreértés hibájára fogjuk, amennyiben önismereti funkcióval vagyunk jelen a beszélgetésben. A félreértésekre mindig ráolvashatjuk: véletlenek és szándék nélküliek. Aztán, hogy ez mennyire volt igaz, a későbbiek során kevésbé fontos, mert a további kommunikáció fenntartása miatt le kell építenünk mindent, ami félreérthető.

A gyógyítás kommunikációja nem ösztönszerű cselekvés, komoly gondolati munka van mögötte, amely a belátásra épül. Ezt kínálja a perszonalizmus.

Ha elfogadjuk azt, hogy információktól túlterhelt világban élünk, akkor azzal is számolnunk kell, hogy a félreértések fokozódnak, és ilyen értelemben sokkal nagyobb a valószínűsége a kiábrándulásnak, a perspektívatlanságnak és végül a veszteség érzetének.

A probléma az, ha tudatosan történik olyan aktivitás, ami tömegek szándékos félrevezetéséhez vezet. A tömegkommunikációs eszközök kiváló csatornái a félreértéseknek, ha ezt még szándékosan kiegészítik félreérthető elemekkel, akkor könnyű elhíttetni szinte bármit. A virtuális világok esetében mindig rájátszanak erre, mert tudják, hogy az emberek szinte eladják magukat az ilyen jellegű csatornáknak.

A legnagyobb kiszolgáltatottság éppen a kommunikációban van, mert előbb szembe kell néznünk saját ellentmondásainkkal, majd valahogyan reflektálnunk kell a másikra, miközben arra is ügyelhetünk, hogy félreértés áldozataivá ne váljunk.

A leghatásosabb megoldás a rövidítés, a lehető leglényegesebb gondolat egyértelművé tétele a rövidítés eszközével. Ha ez a gyakorlatunk, akkor joggal várhatjuk el kommunikációs partnerünktől, hogy ő is törekedjen hasonló módszertanra, amennyiben képes rá. A

redundanciákban rejlik a legtöbb ellentmondás.

Próbáljuk egy kissé rendszerezni a veszteség jelenségét. Magányosan ez a dolog nem működik. Szükség van legalább még egy emberre ahhoz, hogy a veszteségnek tárgya legyen. Közösségi létünk során ez sokkal látványosabb, amikor konkrét szituációk jelzik a veszteséget. **Szomorú vége van akkor, ha megnevezésre kerülnek a vesztesek egy történetben, főleg ha értelmetlenül és a félrevezetés szándékával.** A veszteség átformálódik vesztesekbe, kiderül, hogy hús-vér emberek, az is lehet, hogy valamely nemzethez tartoznak vagy egyéb kisebb-nagyobb csoportosulás tagjai ők egy társadalmi rendszerben.

A veszteseket mindig leírják, az is lehet, hogy már előre megírják a forgatókönyvét a történetnek, a médiafogyasztók csupán bámulnak, miközben a producer örül a legjobban a nézettségéből fakadó reklámbevételnek. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy ha vannak vesztesek, akkor bizonyára győztesek is léteznek valahol. A virtuális valóságból nem tudnak utána menni a konkrét győztes csapatnak, csupán elhithetni kívánják, hogy léteznek, sőt mi magunk is el kell higgyük magunkról: vesztesek nem lehetünk. Mi is az ára ennek? Általában később kapjuk meg a számlát, mert észre sem vettük, hogy valójában egy kísérlet tárgyai lettünk. Ha az élénk tárt táplálékot megemésztettük, akkor mindig jöhet egy újabb és újabb adag, ami alapján tesztelhető, hogy meddig lehet elmenni. Minél később jön a számla, annál inkább többet fizetünk. Azért próbálják elhithetni velünk, hogy nem vagyunk vesztesek, mert a számlát előbb ki kell fizetni. Ha egy játéknak lennénk a szereplői, akkor mondhatnánk: a végén úgy is majd kezdet fogunk egymással vagy a leigázott főhős feltámad. A virtuális valóságok részeseiként, sajnos nem tudjuk, hogy mi zajlik le az emberekben. Annyit tudhatunk, hogy az ellentmondások kavalkádja pereg a szemünk előtt, kisebb-nagyobb tudatossággal vezérelve.

Amikor érvelésként használja valaki az előző este legnézetesebb műsorának egyik főszereplőjét, valójában a legfontosabb dolgot mondta ki: én már feladtam, mert helyettem sokkal jobban elmondják mások a lényegét. Ez a legveszélyesebb dolog, ami megtörténhet, de sajnos már megtörtént. Egyre többen vannak már, akik hivatkoznak a hallottakra és a látottakra úgy, hogy eszükbe nem jut a kritikai reflexió. Ellentmondás akkor keletkezik, amikor kiderül, hogy a korábban elfogadott vélemény saját érdekeinket támadja hátba és ezt túl későn vehettük észre. Előfordulhat az is, hogy mások vesznek észre helyettünk. Legfőképpen azonban a beletörődés veszélyes ebben, az elfoglalt pozíció, helyzet örökkévalónak látása, a tudásszint dogmatikus bebiztosítása, a lemaradás elkezdése, a pótolhatatlan mulasztások elfedése, a visszafordíthatatlan káros folyamatok eltussolása stb.

A perszonalizmus lényege a kommunikációban lezajló gyógyító mechanizmusok mellett még az is, hogy kellő racionális apparátussal, segítséget nyújtson előzetesen, bármilyen jellegű manipuláció leleplezésében.

A veszteségekről tudomást kell szereznünk, előlük nem menekülhetünk, majd meg kell tanulnunk velük együtt élni. Ezért kerül elő a jövőkép fogalma, ami úgyszintén a közösségi helyzetünkről tanúskodik.

Bármilyen veszteségünk legyen is, az élet, az emberiség tovább megy, előbb-utóbb nélkülünk, de ameddig még vagyunk (magyarok, ill. emberek egyáltalán), sokkal értelmesebb dolog, ha valami pozitív kapaszkodót találunk magunknak és tekintettel arra, hogy közösségi lények vagyunk, ezért szűkebb és tágabb környezetünkre is gondolnunk kell.

Hogyan alkothatunk valamit, amikor a veszteségben perspektíváink megfogyatkoztak és kevésbé léphetünk előre az előttünk álló akadályok miatt? A veszteség fogalmának kötődnie kell a jövőkép fogalmához, ha közösségi szinten is látni szeretnénk némi pozitív elmozdulást.

Egy közösségnek mindig együtt kell élnie a veszteséggel, ugyanakkor pozitív jövőképpel is rendelkeznie kell. Ez a tragikus optimizmus Mounier szavaival élve. Mit is kell tennünk ezen az úton? Egyáltalán van-e út vagy már a szakadék szélén állunk?

Ha a perszonalizmusról azt mondjuk, hogy gyakorlati filozófia, akkor nem maradhatunk a teóriák általános mezején, óhatatlanul kötnünk kell mondanivalónkat konkrét helyzetekhez, valóság-tartalmakhoz.

Jövőképek alkotásának helyszíne

Ilyen valóság-tartalom a társadalom, amelyben konkrét helyzetként megvizsgálhatjuk a kisebbségben élő magyarság léthelyzetét, amely identitás szempontjából szervesen kötődik Magyarországhoz, tehát az ott zajló társadalmi folyamatokhoz. Ezért folyamatosan értelmeznünk kell a Kárpát-medencét, azt a helyszínt, ahol még kialakíthatók az identitáshoz szükséges feltételek.

Bármilyen gondolat felvetése, olyan kommunikációs térben kell hogy létrejöjjön, ami alkalmassá teheti a feleket, hogy egymást megismerjék, konzultáljanak egymással, inspirálják egymást. Erre különösen szükség van, mert a Kárpát-medencében 2004 decembere óta a kölcsönös bizalmatlanság zürzavara több helyen észlelhető. A társadalomtudományok szintjén is vizsgálni kellene, hogy mi zajlik a magyar-magyar kapcsolatokban, hogyan olvad a határon túli magyarság, mit is jelent ez a kisebbségi léthelyzet mentálhigiénés szempontból?

Tudományos kísérletek klasszikus helyszíne az oktatási rendszer, amelynek ugyanakkor alternatív formáit is folyamatosan ki kell munkálnunk. A középiskolai és egyetemi oktatás mellett olyan továbbképzési hálózati rendszert kell megalkotnunk, amely képes a szakmaiságon túl, kellő szellemi alapot nyújtani a továbblépés, a túlélés esélyéhez bármilyen környezetben.

Marosvásárhely, 2007 júniusában

Dr. Borsos Szabolcs
filozófus, mentálhigiénés szakember
borsos12@gmail.com